

עצבות. ועל פי זה שמעתי פירוש הש"ס 'יומא חד סמיך גאולה לתפלה ולא פסיק מיניה חובא כולא יומא', והקושיא מפורסמת. ונראה שהוא ודאי סמיך גאולה לתפלה בכל יום, אבל לא נודע לו אם עשה פעולה למעלה, אבל בהיום שסמיך גאולה לתפלה ולא פסיק מיניה חובא, שמע מינה שעשה ייחוד למעלה, לכן לבו שמח. ודפח"ח' (תולדות יעקב יוסף – עקב, קפא):

'... וזה טעם סמיכת גאולה לתפלה – כמו ששמעתי על קציבת עץ דאלישע (מלכים-ב ו), שצריך להראות דבר שהש"י עושה כהאי גוונא, שהעץ צף, ועל ידי זה נבקש גם עכשיו הושיענו, כי מאי נפקא מינה לך בין אז לעכשיו. ולכך בעת התודה והודאת העבר, שבזה כבר היה המילוי שפיר נאמר בשמחה, ומכח זה יוכל להמשיך גם כן שמחה על התפלה שודאי יענה מכח טענה הנוכרת, וזה סמיכת גאולה לתפלה שיהיה תכופה לה ומחוברת ומיוחדת לה, אז גם בתפלה יענה והוא בן העולם הבא (כמו שאיתא לעיל ד:)...'

ולכן תקנו שלש ראשונות בשבח הש"י לטעם הנזכר לעיל, מאחר שאתה יכול על הכל, על ידי זה מבקשים שתים עשרה אמצעיות ואחר כך שלש אחרונות, כעבד הנוטל פרס שבטוח על המלוי, ובאמת יש לבטוח בה' שיענהו ויקבל תפלתו, רק שלא יעיין בה... (מתוך צדקת הצדיק ריב).

'אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשה היא...'. טעם לחלוקת הפרשה לשנים – ע' במובא להלן כח.

וממדרש תהלים, וכן בתוס' פסחים (ק"ז). נראה שיש בתהלים קמ"ז פרשיות. ונראה שכשם שחילקו פרשה ראשונה לשנים, כמו כן חילקו עוד שתי פרשיות נוספות – פרקים מ"ב ומ"ג היו אחד, וכן נראה מדברי התוס' שם (ע' מהרש"א שם), שמזמור קי"ז לא היה מזמור בפני עצמו (עפ"י עלה יונה, עמ' רל. ע"ש).

*

ונמצא דבר טוב לה' אלקי ישראל בירושלם: התפלה אשר יתפללו בכל יום בסידור נפלא כזה לא ראיתי כמוהו. בכל יום תמיד ואפילו בשבת, משכימים קודם עלות השחר שעה או שתים ואומרים שירות ותשבחות עד שיאיר היום ואומרים קדיש; ואחר כך מתחילים שני החזנים הקבועים ואומרים ברכות התורה ופרשת התמיד וכל הזמירות בנועם ותחנונים וגומרים קריאת שמע עם הנץ החמה כותיקין'.

(דרכי ציון לרבי עובדיה מברטנורא. מובא ב'מנהגי ארץ ישראל' הל' ק"ש, ע"ש)

דף י

'כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי'. פרשו ראשונים: לאו דוקא 'אשרי' אלא שפתיחתה וסיומה במטבע שוה. ומכאן סמכו חכמים ברוב הברכות להיות חתימתן מעין פתיחתן (ריטב"א ונמוקי יוסף, עפ"י פסחים קד).

זו לשון הגר"ש וולבה שליט"א ('עלי שור' ח"ב עמ' ססח): 'ברכת הגאולה מתחילה ב'אמת' וגומרת ב'גאל ישראל'. והנה כלל הוא בברכות שהחתימה צריכה להיות מעין הפתיחה – ומה כאן הקשר בין אמת וגאולה? בהכרח עלינו להבין כי האמת הוא

הוא האתחלתא דגאולה: בהתגלות האמת היא מתחילה! ושלשת פרשיות של ק"ש והחזרה עליהן הן הן המהוות מהלך של התגלות האמת עד הגאולה: שומעים על יחודו ית' ומקבלים אותו, עד אהבה בכל לב ותורה בלב. משם – לקבלת עול מצוות, השכר והעונש עליהן. משם – ליציבות הלב (ציצית) ויציאת מצרים. וכדי שהאמת תהיה מציאות ממשית אצלנו, אנו חוזרים על כל זה בלשונונו אנו.

'דכתיב יתמו חטאים – מי כתיב חוטאים, חטאים כתיב...' ופירוש חטאים לפי"ז – עוונות, ובלא דגש בטי"ת, וכרגיל בלשון חז"ל [וישנו פעם אחת במקרא – בקהלת יד, כי מרפא יניח חטאים גדולים], אף שלפי פשוטו בדגש הטי"ת, רצה לומר איש חטא, הרגיל בחטא ומזוהה עם החטא לגמרי. וזה רגיל מאד במקרא (י"ט פעמים), כמו תרבות אנשים חטאים; והייתי אני ושלמה בני חטאים; חטאים תרדף רעה ועוד.

ומכל מקום גם מתוך עומק פשוטו יוצאת הדרשה הזו, כי לא כתיב 'חוטאים' אלא 'חטאים' דהיינו בעצם, הקרויים על שם החטא, שהם רשעי אומות העולם והמינים, הם יתמו לגמרי (ע"ע להלן), וכמו שאומרת היא עצמה לאותו צדוקי [בדרך כלל תיקון הצנזור ל'מין' דהיינו נוצרי כנודע (ע"ע במובא ביוסף דעת ע"ז ד. טז: ולהלן כח:)], שהוא מזומן לגיהנם ואשרי כנסת ישראל שלא ילדה כמוהו [ואולי הכוונה להללו מישראל שפרשו לגמרי מדרכי ציבור וכאבר המדולדל היה] מעיקרא. אבל החוטא שאינו חטא, לא כתיב בו שיתם כי החטא דבק בו ואינו הוא עצמו ועל כן אפשר וצריך להפרידו ממנו (עפ"י בדרך טובים).

'אלא בעי רחמי עליהו דלהדרו בתשובה...' ולהלן אמרו 'ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה' – ומדוע אמר שירה במפלתן של רשעים, והלא עדיף יותר שיחזרו בתשובה ולא לראות במפלתן? – יש לחלק בין רשעי ישראל, ששורש חייהם הוא טוב ורק על הגוון אין פעולותיהם טובות, ולכן כאשר עושים תשובה לא תהיה בהם שום מפלה, כי שרשם יתעורר בהם ויהיו טובים בכל פעולותיהם, אבל עכו"ם שהם בשרשם רעים, ושורש חייהם מפעולותיהם, על כן כשיתבטלו פעולותיהם הרעות, יתבטלו גם הם עצמם כי פעולותיהם הם שרשם, לכן ראה במפלתם ואמר שירה (מי השלוח ח"ב לקוטים. וע"ע צדקת הצדיק המלא עה).

ומדויק בזה הלשון בסוטה יד: 'לפושעים יפגיע – שביקש רחמים על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה'. וע"ע להלן נז: 'השב לב עובדיהם לעבדך'. ולדעת ת"ק שם, רק על ישראל אומר כן. ולרשב"א – אף כלפי נכרים מפני שעתידים להתגייר. וע' בסוטה כב. 'לא יכשלו בי בני אדם'.

וכעין זה נמצא כתוב בספרים שיש פעמים שמתפללים על איבוד הרשעים ואין מתפללים על החזרתם – וזה ברשעים גמורים ואפיקורסים, שהם בעצמם כבר נעשו בגדר 'חטאים' שיתמו מן הארץ (ע' בשפת אמת לקוטים, לך ד"ה ואנשי סדום. וכן כתב האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים מסאטמר זצ"ל 'על הגאולה ועל התמורה' סז). ויש לפרש עפ"י מה שאמרו (בעבודה זרה יז.) על תשובת האפיקורסים, שהמינות – כל באיה לא ישובון, והיינו שיש והחוטא מתאחד עם החטא שאין באפשר להפרידו ממנו רק ע"י מיתה. נמצא שבהם התפילה על תיקונם היא בעצם תפילה על מיתתם. ובספר צדקת הצדיק (עא): 'אין לבקש לראות רעת האדם אפילו רשע, כמו שאמרו ז"ל 'יתמו חוטאים אין כתיב אלא יתמו חטאים'. וזהו ברע לשמים, אבל רע לבריות ענשו מדה כנגד מדה, שמותר לבקש רעתו גם כן, וכמו שמצינו באלישע שקילל לנערים מפני שהם זלזלוהו לפי שריפא למים ועשה טוב לבריות, והם חפצים יותר ברעתם, כמו שאמרו ז"ל (סוטה מו: ורש"י שם), לכן היה רשאי לקללם. וכן דוד המלך עליו השלום שקלל אויביו (במזמור קט פירש שם בשביל שהיו מריעים לו, ואמר ויאהב קללה ותבואהו מדה כנגד מדה, מפני שאהב זה... ומלבד זה גם כן לא לכל אדם הותר, שהרי אמרו ז"ל

באלישע (סוטה שם) ויראם ויקללם – ראה שלא היתה בהם לחלוחית של מצוה ולא בזרעם עד סוף כל הדורות (ועיין עוד שם). ומי שאינו בעל רוח הקדש אפשר שהנגיעה מעוותתו, ולכך דוד המלך עליו השלום באותו מזמור אמר פסוק ולבי חלל בקרבי... וצריך להקדים בלבו הטובות-עין אפילו להם, ואם אחר כך מכל מקום מקללם – אז הוא במשפט.

עוד אודות שירה על מפלת הרשעים – ע' מהרש"א כאן; משך חכמה בא יב, טו ד"ה הנה בפסח. וראה באריכות במובא בעינים למשפט ובמאור ישראל.

כתב מהרש"א ז"ל: יש לעיין בזה, דודאי באדם המבקש רחמים על עצמו להחזירו בתשובה – ניחא, דאע"ג דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, הרי אמרו (מכות י) בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו, והרוצה לטהר מסייעין בידו (יומא לט:) – וזה המבקש רחמים על עצמו להחזירו בתשובה הרי זה בכלל הרוצה לטהר, אבל לבקש רחמים על חברו להחזירו בתשובה, קשה מה יועיל בקשתו, הא אמרינן (לקמן לג) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים... ויש לישב'.

ונמצא כתוב מהחזון-איש (הועתק מגליונות החומש, בסוף חו"א או"ח) על הפסוק מי יתן והיה לבבם זה ליראה אתי... בזה הלשון: 'המקום ב"ה מניח את הבחירה ביד האדם, אבל האדם רשאי להכריח את רעהו לעבודתו ית' בין בכפייה בין בפיתוי, ולא הוי ביטול הבחירה, כיון דהמעשה עושה בבחירה, וכל ישראל כאיש אחד, והיינו 'מי יתן' – שיהיה בין צדיקי הדור משתדלים לקרב לב כל העם לעבודתו ית', אבל המקום ב"ה אינו נותן בלבם הקירוב דא"כ לא יתיחס הדבר לברואיו. אמנם אם יש מתפלל לפניו ית' על הקירוב ותפלתו נשמעת, מתיחס הקירוב שעושה הקב"ה, לברואיו, כיון שנעשה על ידי תפלת נברא... (וע"ע חו"א או"ח לח, ד).

ואולם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד מ, יג) פירש שתפלת ברוריה היתה על הסרת מקרי הנסיונות מהם. [ובסגנון דומה כתב הגרא"א דסלר, (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 87 וח"ד עמ' 271) שהתפילה על הרשעים היא להעלות את נקודת בחירתם למדרגה גבוהה יותר, כגון כאן, התפלל עליהם שהאפשרות לצער תלמידי חכמים כבר לא תהיה בשטח בחירתם]. או שהתפללה להחזירם על ידי אדם ('וזה יותר נכון'). ונראה שלפי דעתו לא מסתבר לומר שעל ידי התפילה שה' יחזירם בתשובה, ייחשב הדבר 'בידי אדם'.

'למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג – שאם יאמר לך אדם כלום יש עבד שמורד ברבו...'. – היאך יעלה על הדעת להאמין כי גוג יקום למרוד נגד הבורא במלחמה, והלא כל כחו וחיותו ממנו ית', ואפילו את הכח להלחם הוא צריך לקבל מאתו – על כך באה התשובה: 'כלום יש בן שמורד באביו' – היאך עלה על דעת אבשלום למלוך ולהרוג את אביו אשר כל שייכות המלוכה אליו אף לפי דעתו, אינו אלא מפני שהוא בן דוד המלך אשר ניתנה לו המלוכה לברית עולם – 'אלא הוה, הכא נמי הוה'. וכבר נאמר הדבר בנבואה על גוג (יחזקאל ט): ושבתך... – שבאמת הש"י ישבב דעתו כדי שימרוד שלא כדרך הטבע (מי השילוח ח"א לקוטי הש"ס).

וע' בספר פרי צדיק (ח"א בראשית יב וח"ה ר"ה טו) שעיקר קליפת גוג ומגוג היא המינות והכפירה – 'וכמו ששמענו מרבנו הקדוש מאיז' ביצא זצלה"ה, שמזמן התגלות עסק הבעש"ט הקדוש בעולם, זהו התנוצצות בחינת משיח, רק בכל דור ודור יש בקליפה זה לעומת זה מבחינת גוג ומגוג ועי"ז נתרבה המינות בעולם'.

'לא אמרו אלא כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמים ואמר שירה...'. שירה (כמו תפלה, ואתחנן, ועוד) עולה תקט"ו שהוא ה' פעמים ק"ג. וכאן דנים על מזמורים ק"ג ק"ד (שגם הוא ק"ג כנ"ל ט סע"ב

מאה ושלוש פרשיות אמר דוד). וידוע משם הגר"א ז"ל על הר, שדה, בית מדרגות ג' האבות שקראו כן למקום התפלה, שהם כפולות של ק"ג: הר (ע"כ) פעמיים ק"ג, שדה ג' פעמים ק"ג, ובית ד' פעמים ק"ג. עד שבא דוד, רגל רביעי שבמרכבה ונשלמה מרכבת התפלה (כמו שאמר ואני תפלה) שהיא ה' פעמים ק"ג.

והן ארבע מדרגות בתפלת פה החל מאברהם שפתח בתפלה וקראו להקב"ה אדון (ו:). אך יש מדרגה אחת קודם שנפתח הפה בתפילה, והיינו קרבנות, וראש להם מנחה שעולה ק"ג, ופתח בה קין שהביא מנחה לה', שהיא מדרגת הנפש, כדכתיב ונפש כי תקריב קרבן מנחה. ואברהם כנגד הרוח ממללא, ואח"כ נשמה חיה יחידה (- דוד שמתאחד לגמרי עם מדת התפלה כנ"ל). והן ה' שמות שנקראת בהן הנפש כידוע, שכנגדן ה' התכונות שלנשמה האמורות להלן, וסודות מלמטה למעלה. וכנגדן ה' עולמים שדר בהן דוד, אלא ששם הסדר כפי הנראה מלמעלה למטה. והמשכיל יבין (עפ"י בדרך טובים).

'הני חמשה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד - לא אמרן אלא כנגד הקב"ה וכנגד נשמה...'. רק כשהנשמה נמצאת במלוא טהרתה, אפשר לראות את שבחו של מקום, והיינו ברכי נפשי את ה' - פנימיות.

ואלו הן חמש הדרגות של הנשמה, שבהן אפשר לה להידמות - כמובן רק בדמיון רחוק מאד, כעין משל בעלמא - אל קונה:

מה הקב"ה מלא את כל העולם אף הנשמה ממלאת את כל הגוף - 'ממלא את העולם' פירושו שאין שום יש בנמצא שימעט את מקומו או יפריע לו או יגביל אותו אפילו במשהו... 'אף הנשמה... - שלאדם המעלה אין גופו מפריע לו ואין דבר בעולם שיגביל אותו בעבודת השי"ת.

מה הקב"ה רואה ואינו נראה - שאין תפיסה בו מצד הגוף בשום פנים, אבל אין גוף או הסתר שיוכל להסתתר מנגד עיניו. אף הנשמה, היינו שאין הגוף משיג את צרכי הנשמה, אבל הנשמה מכירה את צרכי הגוף ומשתמש בהם לשם עבודת ה', כגון הנאה לשם ברכה, ואכילה בשבת לשם עונג שבת וכדומה.

מה הקב"ה זן את כל העולם, כי עיקר קיום העולם הוא רוח ה' השופעת בו, ורצונו כנ"ל, כמאמר הכתוב לא על הלחם... כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, אף הנשמה... - כי ה'אני' הוא המחיה את האדם וכל התפתחות האדם על ידו, ולחם בא רק כדי לכסות את הנס.

מה הקב"ה טהור... יש לכל אחד בחינת טהרה, היינו מבט האמת בהשבה אל הלב. מה הקב"ה יושב בחדרי חדרים... כי עיקר פנים הנשמה טמון ונסתר הוא, ואין לו כל צירוף אל החוץ, כמו שאמרה אשת ר' שמעון בן חלפתא לרבי 'וכי צדיק רואה את חברו לעולם הבא...!'

יבוא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמשה דברים הללו' - כי רק בהתעמק האדם בעצמיותו הרוחנית ויבחין שהיא היא היש ולא זולתה בשום אופן, רק אז מסוגל הוא לשבח את בוראו, דהיינו להבחין משהו מגדולתו ית' (מתוך מכתב מאליהו ח"ד עמ' 204. וע"ע: עלי שור ח"ב עמ' תרנא תרסב).

'חזקיהו אמר ליתי ישעיהו גבאי... ישעיהו אמר ליתי חזקיהו גבאי...'. ע' באריכות בענין זה, ובדיני כבוד המלך לעומת הנביא - ב'ענינים למשפט' כאן. וע"ע 'בשולי גליוני' (לר"מ לייטר).

(ע"ב) 'בעל החלומות'. מדברי התשב"ץ (ח"ב קכח) נראה ש'בעל החלום' (כן גרסתו) הוא (הגורם) המחלים לבני אדם, כלומר שראה בחלום שהוא מת.

וצריך לפרש שהחידוש הוא אפילו באדם כזה שחלומותיו רגילים להתקיים – לא ימנע עצמו מן הרחמים. וראה בספר 'ארחות צדיקים' (שער האמת, כג): 'ומי שירגיל עצמו שיהיו כל מחשבותיו אמת, גם בלילה יראה מראות אמת, וידע העתידות כמו המלאכים'.

או יתפרש לפי פשוטו 'בעל החלומות' – הממונה עליהן ומצוי במקום שמשם החלומות יוצאים, ששם הם מבוררים, וכביכול רק אחר כך בדרכם למטה הם משתבשים וצוברים פסולת.

ויש להעיר כי בתפלת חזקיה נאמר 'ותחלימני והחייני', שלפי פשוטו הוא לשון בריאות, אך לפי מדרשו יש להבינו מלשון חלום, שאעפ"י שחלם לי שאמות, לבסוף החייני (עפ"י בדרך טובים).

'מאי והטוב בעיניך עשיתי – אמר רב יהודה אמר רב: שסמך גאולה לתפלה. ר' לוי אמר: שגנו ספר רפואות' – לפי שבעסק תפילה היה עסוק, וכאומר זכרנו בתפלה זו בשכר תפלותי שהיו כתקנן
(ריטב"א).

ע"ע בכללות ענין חזקיה ומעשיו בדרשות בית ישי מהדו"ב סי' א הערה יז וסי' יא הערה יז.

'עבר ניסן בניסן'. לכאורה היה לו לומר 'עבר אדר בניסן', אך בעצם הלא אין משמעות לשמות החדשים מהתורה אלא למנינם, החדש הראשון, השני וכד'. והרי השנה מתחלת בתשרי ולא בניסן ואין 'ראשון' אלא למנין החדשים בלבד, הלכך אין הפרש מדין תורה אם נחשיב את חודש העיבור כאדר שני או כניסן ראשון [וחישוב החדשים יתחיל מניסן שני, שהוא יהא 'ראש חדשים'] וכיון שעבר בניסן או בראוי לניסן, הרי זה כעושה שני ניסן.

'קדוש הוא – מנא ידעה?...' –

'... וכמו ששמעתי בשם חכם אחד דרצונו לומר כמו שתקנו אנשי כנסת הגדולה 'בפי ישרים... בקרב קדושים תתהלל' – שפעולות ניכרות בגוף פוחתים והולכים, עד שאצל הקדושים הוא רק בקרב, ואין שום היכר בפועל על איברי הגוף. ולכך שאל שקראתו בתואר 'קדוש', ואז מדרגתו 'בקרב' – ומנא ידעה, דאין כאן ידיעה חושית להזולת' (דובר צדק ית ד"ה והקדמונים).

'המתפלל צריך שיכוין את רגליו שנאמר ורגליהם רגל ישרה'. ענין ההתדמות למלאכים – כענין שהם פועלים לעתים פעולות הפכיות כדי לקיים את מאמרו יתברך, כן האדם בכל דרכיו, ובפרט בעת עמדו בתפילה, צריך לאחד את כחותיו המנוגדים, לעבודת בוראו. ולזה מרמז ישור הרגלים, לאחד את הימין והשמאל, היצר הטוב והרע, לכיון אחד ולכוונה אחת (עפ"י בית אלקים למבי"ט שער התפילה ז).

'מאי לא הפסיד – שלא הפסיד ברכות'. כיצד מתפרש לפי זה המשך דברי המשנה 'כאדם הקורא בתורה' – ע' מש"כ להלן יא:

'אמר ר' מני: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה...' לאו דוקא קורא בתורה, שהרי זה פשיטא כי הלא כשקורא בעונתה הוא קורא בתורה, אלא משמיענו שהוא עדיף אפילו מן השונה. ומשמיענו שאפילו מי שתורתו אומנותו צריך להפסיק ממשנתו לקרוא ק"ש בעונתה (עפ"י רשב"א; ריטב"א; אור זרוע. וע"ע עינים למשפט).

– זה הענין אומרים בברכת קריאת שמע חמלה גדולה ויתרה חמלת עלינו. 'חמלה גדולה' – שהקב"ה

חמל עלינו בהנחילו לנו את תורתו. 'זיתירה' – כשקבע לנו זמן על כמה דברים, שהודיענו כי אז גם הוא ית' עוסק באלו הדברים, ואז הם גדולים מאד. וזהו שנאמר שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב – 'שמחה לאיש במענה פיו' היינו דברי תורה שאדם לומד תמיד על ידם, ונשפע לו שמחה בלב, 'ודבר בעתו' – דברי תורה שנקבע להם עת וזמן לאמרם, כקריאת שמע פעמיים בכל יום, 'מה טוב' – שיותר גדולים המה כשלומדים בזמנם מאשר בשאר שעות היום, מפני שאז גם הקב"ה עוסק באלו הפרשיות (מי השלוח ח"א לקוטי הש"ס. ועצ"ש בח"ב ס"פ בלק, בענין 'צדיקים יושבים... ונהנין מזיו השכינה').

דף יא

'אם כן נימא קרא בבקר ובערב, מאי בשכבך ובקומך – בשעת שכיבה שכיבה ממש ובשעת קימה קימה ממש'. כתבו הרשב"א והריטב"א: לאו דוקא 'בבקר ובערב' שהרי 'ערב' משמע בערוב היום, בשעת המנחה, ולא בלילה – אלא לכתוב קרא 'ביום ובלילה'. והפני-יהושע כתב ש'ערב' הנאמר בסמוך ל'בקר' משמעו לילה, כמו ויהי ערב ויהי בקר (וע"ש פירוש נוסף). והצ"ח כתב לחלוק על עצם ההנחה ש'ערב' משמעו אחר הצהריים [מלבד במקום שמוכח מן הכתוב עצמו].

האחרונים העירו על דברי הרשב"א, הלא 'ביום' משמע בכל היום ולא זמן קימה בלבד [וגם בלא דברי הרשב"א קשה, אילו היה כתוב 'בוקר' היה במשמע עד חצות או עד ארבע שעות, לכך כתוב 'ובקומך' לומר שעת קימה דוקא]. וכתבו לתרץ על פי דברי הכסף-משנה (ק"ש ספ"א) שמן התורה אכן זמן קריאת שמע של שחרית הוא כל היום (ע' במובא בחזון עובדיה' ח"א א).

ועדין קשה הלא כמה נפקותות יש בזמן שכיבה וקימה, כגון קריאה של ערבית לאחר עלות השחר דאיכא דגנו באותה שעה (לעיל ט). וכן לר' אליעזר – עד האשמורה הראשונה [והלא הוא מתלמידי בית שמיא. וגם משמע בתוספתא שדעתו כבית שמיא, לקרוא בהטיה – ע' בהגהות רבי שאול קצלבוגין כאן].

ונראה כתירוץ השני שפני-יהושע, שבפרשה אחת יהא כתוב 'בשכבך ובקומך' ובשניה 'בערב ובבוקר'. אלא שהפנ"י כתב לתרץ בזה את קושית הרשב"א מעיקרא. והרשב"א סובר שאין בזה כדי לתרץ, כי מכל מקום 'בערב' משמעו גם ביום, ואי אפשר לכתוב דבר שאינו אמת, ולכך נצרך לתרץ שהכוונה לכתוב 'יום ולילה'. ועתה הכל מיושב, כי 'בשכבך ובקומך' מלמדים שתלוי בזמן שכיבה וקימה ולא כל היום והלילה. ו'יום ולילה' מלמדים שקורא כדרכו ולא דוקא מוטה ועומד.

'התם טריד טרדא דמצוה הכא טריד טרדא דרשות' – ואבלות אינה נחשבת 'טרדא דמצוה', כי אף על פי שהוא חייב לנהוג אבלות של נעילה רחיצה וסיכה, להראות כבוד מתו – אינו חייב להצטער (רש"י סוכה כה. כתובות ו:).

ופירש הגרש"ז אויערבך זצ"ל (ע' מנחת שלמה ח"ב צו, ח) שודאי אין להבין כפי ההבנה הפשוטה שחיובי האבל אינם אלא חיצוניים, להראות שמתאבל בזמן שאינו מתאבל באמת – אלא כוונת רש"י כלפי טירדת האבל הפוטרתו ממצוה, צער כזה המונעו מלקיים המצוה, לא חייבה תורה. וע' בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה לו, ב) שאמנם יש חיוב לבכות על קרוביו שמתו, אבל אין חיוב צער. ויש לפרש כוונתו להרגשת צער המטריד את הדעת, מעבר לכדי אבלות ובכי. וע' בדברי הרלב"ג (חיי שרה כג 'התועלת הא') שהצער והבכי ראויים לאבל.

- ב. נחלקו הפוסקים האם מחשבים שלש שעות מעלות השחר (מג"א) או מהנץ החמה (הגר"א, הגר"ז). וכן נוהגים רבים (עפ"י חזו"א; אג"מ), אם כי לכתחילה עדיף להקדים (עפ"י משנ"ב נח. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב ב) כתב שהמנהג במקומו לחשב שלש שעות מעמוד השחר. וכן פסק הגר"צ אבא שאול שליט"א (אור לציון ח"ב ו, א) לבני ספרד ההולכים אחר פסקי מרן הבית-יוסף, לחשב שלש שעות מעלות השחר).
ג. שעות הללו 'שעות זמניות' הן. כלומר כל שעה היא אחת חלקי שתיים-עשרה של הזמן שמעלות השחר לצאת הכוכבים – לדעה האחת, או מזריחת החמה עד שקיעתה – לדעה השנייה (פוסקים).
ד. בענין שעת 'הנץ' – כתב הרמב"ם (בתשובה רנה): 'ודיוק הזמן אינו מחויב אלא הוא לפי מה שמתקבל על דעת המתפלל, שהוא הוא הזמן' (וכן מובא בשם החזו"א למעשה. וע' לעיל ג. גבי מאן דגני בבית אפל, כיון דשמע קול תינוק...).
ה. המאחרים זמן ק"ש בשביל ציצית או תפלין – טועים, אלא יקרא ק"ש בלא ציצית ותפלין, וכשיזדמנו לו – יניחם ויקרא בהם ק"ש או פרשה אחרת או מזמור תהלים. ואפילו הוא רק מסופק שמא יעבור זמן ק"ש, אין להמתין על טלית ותפלין (פוסקים).

דף י

- יב. א. אלו הלכות והנהגות בעניני תפילה מובאות בסוגיא?
ב. הקורא את שמע לאחר שלש שעות – האם מברך ברכות קריאת שמע?
ג. אלו הנהגות ולקחים למדנו מחזקיהו המלך בחליו ומאלישע בבית השונמית?
א. מסופר בסוגיא על אותם בריונים שהציקו הרבה לרבי מאיר והיה מתפלל שימותו. אמרה לו ברוריה אשתו שיש להתפלל שיחזרו בתשובה (יתמו חטאים – ולא חוטאים), וכך עשה, ותפילתו נענתה.

אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם – אל ימנע עצמו מן הרחמים (הן יקטלני לו איחל). וכן עשה חזקיהו בחליו לאחר שישעיהו אמר לו שנגזרה עליו מיתה בזה ובבא – ונענה, והוסיפו לו עוד חמש עשרה שנה.

[חזקיהו המלך גנו ספר רפואות (כדי שיבקשו רחמים. רש"י. וכ"כ כמה ראשונים. ואולם הרמב"ם (בפיה"מ פסחים ספ"ד) דחה פירוש זה. וע"ע רמב"ן בחקותי; שו"ת הרשב"א תיד; הפרדס (לרש"י) תמורה ז. וע' בפירוט ב'ענינים למשפט' כאן] – והודו לו חכמים].

אמר רבי יוחנן א"ר יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו – תולין לו בזכות אחרים [כמו שמצינו בחזקיהו], וכל התולה בזכות אחרים – תולין לו בזכות עצמו [כענין שנאמר במשה].

א"ר יוסי ב"ר חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך. וכן שנינו: לא יעמוד אדם לא ע"ג כסא, שרפרף, ולא במקום גבוה, ויתפלל (זכר לדבר: ממעמקים קראתיך ה'; תפלה לעני כי יעטף, ואין גבהות לפני המקום).

מקום גבוה – היינו ג' טפחים ויותר. נחלקו הפוסקים בעומד על כסא או שרפרף שאינם גבוהים ג' טפחים.

עוד כתבו שהש"ץ מותר לו לעמוד על גבי מקום גבוה כדי להשמיע קולו לקהל. ויש מן

האחרונים שכתבו שבמקום שיש בדבר משום ביעתותא – אסור. וכתב המגן-אברהם: עתה נהגו שהמקום שהש"ץ עומד עליו הוא עמוק משאר בית הכנסת – משום 'ממעמקים קראתיך ה', ולכן נקרא הש"ץ בכל מקום 'יורד לפני התיבה'. (ערש"י ר"ה לב. וכן להלן כט. מכונה סילוק החזן 'העלאה'). ולמעשה לא נהגו כן עתה (ע' אג"מ או"ח ח"ב כו).
מקום החולק רשות לעצמו, כגון שהוא מוקף מחיצות כבימה, או ששטחו ארבע אמות על ארבע – מותר (עפ"י פוסקים צ,א-ב).

ואריב"ח משום ראב"י: המתפלל צריך שיכוין את רגליו, שנאמר ורגליהם רגל ישרה. גם מי שאינו יכול לדבק רגליו זו לזו, יסמכם עכ"פ כמה שאפשר לו. וכן אם יכול להסמיך מקצת מהרגלים ול"ו, עדיף כן מהרחקה גמורה (אגרות משה או"ח ח"ה לה, טו). יש נוהגים לרווח בין כפות הרגלים בצד האצבעות (ע' תר"י), אבל הפוסקים דחו דעה זו. ולכן להלכה אין לעשות כן. וש"ץ הנוהג כן מחמת שראה לאבותיו או רבותיו שנהגו זאת – אין להניחו להתפלל אפילו כבר התפלל שנים רבות, אלא חייב לנהוג כפי ההלכה, כנהוג במקום שהוא נמצא בו עתה. ורק אם אינו יכול לעשות כן מצד המציאות – יש להניחו (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ה לה, טז).

ואריב"ח משום ראב"י: לא תאכלו על הדם – לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. וכל העושה כן עליו הכתוב אומר ואתי השלכת אחרי גוך – גאיך.

- א. כתבו ראשונים (עפ"י ראב"ה. ודלא כהרי"ף – מובא באבודרהם), שמותר לשתות מים, כי אין שייך במים גאווה. וכן כל כיוצא בזה (פוסקים. וראב"ה (ל) כתב שלא אסרו אלא בדבר המשכר).
- ב. התחיל לאכול קודם עלות השחר, נחלקו הראשונים האם צריך להפסיק כשיגיע זמן תפילה, אם לאו.
- ג. הצמא והרעב ביותר, מותר לו לאכול ולשתות – אם אין יכול לכווין בתפילתו (פוסקים).
- ד. המנחת-חינוך (רמח) צידד לומר בדעת החינוך שאסור הדבר מן התורה, דלא כשאר ראשונים (וכ"מ גם בחדושי הרא"ה, שיש מייחסים אליו את ספר החינוך). וכן כתב הגר"ב צ אבא שאול (אור לציון ח"ב ז, ח בבאורים) בדעת הרמב"ם. וע' פסיקתא זוטרתי (עקב): 'השמר לך פן תשכח... זה הפורק עומ"ש אוכל בלא תפלה...'. וע' בספר הזכרונות לר"צ הכהן, בסו"ס דברי סופרים, עמ' 51).

ב. הקורא את שמע בשחר לאחר עונתה, לא הפסיד הברכות. כן שנו בברייתא, ודלא כלשון אחת בדברי מר עיקבא.

- א. נחלקו ראשונים עד מתי קורא הברכות; י"א עד ד' שעות, שהוא זמן תפילת השחר (לר' יהודה) והברכות הריהן כתפילה (רא"ש בשם רב האי גאון; טשו"ע נח, טו), וי"א עד חצות (שי"א שעד חצות זמן תפילה), והרמב"ם (ק"ש א, יג) כתב: כל היום. ופסק המשנ"ב (סוסי"י נח) שאין לומר הברכות לאחר שעה רביעית, והמברך לאחר מכן הרי ברכותיו לבטלה. וצדד בבאור-הלכה שאפשר אם נאנס מלקרוא עד ד' שעות, יש לסמוך על המקלים לקראה בברכותיה עד חצות (וכן משמע שנקט לעיקר למעשה, במשנ"ב עא סק"ד). ופוסקי קהלות ספרד כתבו שגם באונס לא יברך אחר ד' שעות מהנץ-החמה (עפ"י אור לציון ח"ב ו, ד; ילקוט יוסף). וכתבו שלכתחילה יש לאמרו עד ד' שעות מעלות השחר ולא מהנץ החמה, ואפילו אם יאלץ משום כך להתפלל ביחיד. אור לציון ח"ב ו, ה).

- ומכל מקום חייב לקרוא פרשת ציצית או שאר פסוקים שיש בהם הזכרת יציאת מצרים (פסוקים).
- ב. נראה פשוט שגם אם קרא שמע בזמנה ללא ברכות, חוזר וקוראה עם ברכותיה בשעה רביעית. ובמשכנות יעקב פקפק בזה (עפ"י משנ"ב נה סקכ"ד; באור הלכה ר"ס ס – כמסקנת השו"ע שטוב לחזור ולקראה שוב, אבל לדברי רב האי והרשב"א די לקרוא הברכות לבדן. וע' מנחת שלמה (ח"ב ד, יב) שנראה שגם לדעת הרמב"ם מעיקר הדין יכול לקרוא הברכות לבדן ורק משום מצוה מן המובחר יקרא עמהן ק"ש).
- ג. לכאורה יש לדייק מלשון המשנ"ב (נח סק"ה) שמתיר להתפלל ביחידות ולקרוא את שמע בברכותיה בתוך ג' שעות, מאשר לומר ק"ש בעונתה ללא ברכות, ולהתפלל אח"כ עם הציבור. ואפשר לעשות גם להפך. ואין הדבר מוכרע. וצ"ע. ובשו"ת פרי יצחק (ח"א א) צידד שכן ראוי לעשות. ע"ש. ואולם אין המנהג כן.
- ד. כשקורא לאחר הזמן, נראה שהוא כקורא בתורה ולא נאמרו בו כל האזהרות שנאמרו בקריאת שמע, דקדוק באותיות ואיסור רמיזה וכו' (עפ"י מנחת שלמה ח"ב ד, יב).

- ג. למדו ממעשה דחזקיהו וישעיהו, שאין לו לאדם להכנס לכבשונו של מקום אלא יעשה כמצווה עליו, כחזקיהו המלך שראה ברוח הקדש שיצא ממנו זרע שאינו מהוגן, ובשל כך נמנע מפריה ורבייה. והוכיחו הנביא על כך, ושמע לקולו.
- ועוד למדו ממעשה זה שלעולם אל לו לאדם להתיאש מן הרחמים. ועוד למדו, שראוי לו לתלות בזכות אחרים ולא בזכותו, כנזכר לעיל.
- וממעשה דאלישע למדו שהרוצה להנות – יהנה, כאלישע [והרוצה שלא להנות – אל יהנה, כשמואל הרמתי]. וכן למדו מן השונמית שהאשה מכרת באורחים יותר מן האיש.
- כל המארה תלמיד חכם בתוך ביתו [וי"ג: מאכילו ומשקהו] ומהנהו מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב תמידין (עבר עלינו תמיד). וע"ע להלן סג:

דף יא

- ג. א. כיצד קורין קריאת שמע – בשכיבה, בישיבה, בעמידה או בהליכה?
- ב. הטרוד בטרדה של מצוה או של רשות – מה דינו לענין קריאת שמע?
- ג. ברכות קריאת שמע – כיצד נוסח פתיחתן? האם רשאים לשנות מן המטבע, לקצרן או להאריך?
- ד. אלו הן ברכות התורה, ועל איזה לימוד צריך לברך? ברך 'אהבה רבה' האם נפטר מלברך על התורה?
- א. בית שמאי אומרים: בערב כל אדם יטה ויקרא ובבוקר יעמוד (ובשכבך ובקומך – שכיבה וקימה ממש). ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו, עומד, יושב, מוטה, או הולך (ובלכתך בדרך), וכן עוסק במלאכה וקורא.
- א. מוטה היינו שוכב על צדו. ויש מי שמחמיר בשכיבה ומתיר רק לישב ולהטות. 'ולא נתברר לי' (ספר הבתים הל' ק"ש שער ג, סה).
- ב. עוסק במלאכה שהתירו בית הלל, דוקא בפרשה שניה אבל בפרשה ראשונה (ע' להלן טו; או"ח סג, ז), וי"א בפסוק ראשון – אין עוסק במלאכה.
- וכן לענין הליכה, עד 'אהבת' וי"א עד 'על לבבך' מצוה לעצור ולקרוא (ראשונים עפ"י גמרא להלן יג: טו.).